

stitutionally defined: a) guarantee the inviolability of intellectual property; b) financial support from the budget; c) promoting equal and free international cooperation through organizing, performing and value relationships.

Key words: constitutional and legal status, legal modus, scientist.

УДК 342.95

М. С. ПЛАСТУН

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Розглянуто історичні аспекти антикорупційної правової політики. З'ясовано, що явище корупції має глибокі історичні корені та тривалий процес еволюції, упродовж якого йшло постійне осмислення його природи і сутності. Наголошено, що історичні приклади успішного досвіду реалізації антикорупційної правової політики переконують у тому, що подолання корупції можливе за умов відповідної волі правлячих еліт держави.

Ключові слова: корупція, антикорупційна правова політика, правлячі еліти держави.

Пластун М. С. Исторические предпосылки формирования антикоррупционной правовой политики

Рассмотрены исторические аспекты антикоррупционной правовой политики. Выяснено, что явление коррупции имеет глубокие исторические корни и длительный процесс эволюции, в течение которого шло постоянное осмысление его природы и сущности. Отмечено, что исторические примеры успешного опыта реализации антикоррупционной правовой политики убеждают в том, что преодоление коррупции возможно при условии соответствующей воли правящих элит государства.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная правовая политика, правящие элиты государства.

Plastun Myhailo. The historical preconditions for the formation of anti-corruption legal policy

The article considers historical aspects of anti-corruption legal policy. It was found out that the phenomenon of corruption has deep historical roots and a long process of evolution, during which there was a constant comprehension of its nature and essence. It is noted that historical examples of successful experience in

implementing anti-corruption legal policy convince that corruption can be overcome if the will of the ruling elites of the state is appropriate.

Key words: *corruption, anti-corruption legal policy, ruling elite of the state.*

Явище корупції є однією із найактуальніших проблем не лише для Української держави, але й більшості країн світу. Водночас, це явище не є модерним витвором історії. Адже, як свідчать історичні джерела, корупція супроводжує людство на всіх етапах його розвитку. А тому звернення до історичного минулого цього феномену, з'ясування передумов його виникнення, тенденцій розвитку та наслідків, а також історичного досвіду боротьби з корупцією, надасть можливість ефективно протидіяти цьому явищу, якісно формувати та реалізовувати антикорупційну правову політику в Україні. Таким чином, наукове осмислення історичних аспектів антикорупційної правової політики має важливе значення.

Слід зазначити, що дослідженню феномену корупції присвятили свої праці багато науковців як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема, А. В. Волошенко, К. М. Зубов, Н. В. Кимлик, Т. Р. Ковалець, Г. В. Кохан, А. П. Кошкін, В. С. Макарчук, М. І. Мельник, А. М. Михненко, Є. В. Невмержицький, В. М. Соловійов та ін.

Однак, незважаючи на вагомий науковий внесок дослідників корупційної проблематики у вивчення історичних аспектів протидії корупції, слід констатувати, що сама генеза антикорупційної правової політики з'ясовувалася ними здебільшого фрагментарно, вибірково концентруючи увагу науковців на окремих історичних фактах антикорупційної боротьби. Отже, існує нагальна необхідність системного вивчення проблеми еволюції антикорупційної правової політики, що зумовило вибір автором тематики дослідження.

Корупція як соціальне явище існує з давніх часів. Її історичним підґрунтям слід вважати звичай робити подарунки певним особам (вождям, жрецькам та ін.) з метою отримання їх прихильності. Дарунок вигідно вирізняв людину серед інших прохачів і був запорукою того, що прохання її буде виконано. У первісних суспільствах така практика вважалася нормою і обмежувалася лише відсутністю приватної власності та загальнообщинним характером вирішення суспільнозначущих справ.

З розвитком суспільства, появою приватної власності та виникненням держави відбулося виокремлення управлінських функцій в

окрему специфічну галузь професійної діяльності, що надавало можливість певним особам, які реалізують владні повноваження, зловживати ними у власних корисливих інтересах. Тобто, корупція, як соціально-правовий феномен, виникла разом із появою держави, невід'ємною складовою якої є державний апарат, що наділений управлінськими функціями.

З часу появи цього явища людство розглядало корупцію як соціальне зло, з яким необхідно боротися. Так, однією із перших згадок про аморальність корупційного діяння, що збереглися у писемних джерелах, зокрема у Старому Заповіті Біблії, є Божа настанова Мойсею (Вихід 23:8), у якій зазначалося: «Дарунків не братимеш; дарунок бо засліплює видючих і викривляє справи справедливих»¹.

Про аморальність хабарництва як різновиду корупційного діяння говориться і в інших книгах Старого Заповіту, що стали світоглядним фундаментом двох світових релігій – християнства та іудаїзму. Зокрема, у книзі пророка Міхея (Міхей 7:3) зазначено, що «До зла їхні руки спритні; князь вимагає, суддя чинить розправу за хабар, вельможа виявляє свої забаганки, правдою крутить». Водночас у книзі пророка Ісаї (Ісаїя 33:15-16) сказано, що «той, хто по правді ходить і говорить прямодушно; хто цурається наживи зі здирства; хто й руками не торкається підкупу; хто вуха затикає на слова криваві; хто заплющує очі, щоб не дивитися на лихо, – він на вишинах буде жити; скелі укріплені будуть його захистом; хліба йому настануться, води в нього не забракне»².

Негативне ставлення до проявів корупції спостерігається також в ісламі. Зокрема, у священній книзі мусульман Корані (Коран 2:188) міститься застереження для віруючих: «Не привласнюйте незаконно майна один одного та не підкупуйте суддів, щоб свідомо, шляхом гріха, привласнити частину власності інших людей». Водночас у священних текстах мусульман вказано, що «Аллах прокляв того, хто пропонує хабар, і того чиновника, хто його приймає»³. Схожі застереження щодо корупції містяться також у священних книгах буддистів.

Отже, усі світові релігії проголошують свою нетерпимість до корупції, розцінюючи її як великий гріх. Негативне ставлення до корупційних діянь простежується також і в працях мислителів Старо-

давнього Світу. Тобто, з давніх часів людство засуджувало корупцію як аморальне діяння, що несе загрозу суспільному розвитку та суперечить Божій волі.

Слід зазначити, що людство з давніх часів не лише засуджувало корупцію, але й намагалося їй протидіяти. Так, історичні джерела Стародавнього Вавилону містять письмову згадку про реформи у другій половині XXIV століття до нашої ери правителя держави Лагаша (територія сучасного Іраку) Урукагіна.

Джерела свідчать, що корупція в державі Лагаша пронизувала усі сфери життя громадян, а всевладдя чиновників не мало меж. Це спонукало населення держави до повстання та обрання нового правителя Лагаша – Урукагіна, який за своє, порівняно недовге, правління здійснив низку соціальних реформ. Зокрема, внаслідок проведених реформ «від корабля усунув він (Урукагіна – *Авт.*) наглядча за кораблем. Від ослів та овець він усунув наглядча за пастихами. Від риболовних сіток він усунув наглядча за рибалками. Від податкового зерна жерця він усунув начальника комори. Від платежу сріблом, коли немає білої вівці або коли немає ягняти, він усунув наглядча. Від приношень, що їх повинні були жерці приносити до палацу патесі (старійшини – *Авт.*), він усунув наглядчів. ... Починаючи з північної границі області Нінгірсу аж до моря не було більше суддів-наглядчів. ... Він скасував одержання ремісником платежу за ремісниче зняряддя. Жрець, який завідує складами, не мав більше права входити і виходити в сад воїна. Якщо воїн мав гарного осла і його начальник йому говорив: «Я хочу його в тебе купити», то коли він дійсно купує, той (тобто воїн) повинен йому сказати: «Заплати мені добрим сріблом». А коли купівля не відбудеться, то начальник не повинен дати йому (тобто воїнові) відчуті свій гнів. Якщо будинок великого стоїть біля будинку воїна і цей великий йому скаже: «Я хочу його в тебе купити, коли справа дійсно дійде до купівлі, то воїн хай скаже великому: «заплати мені добрим сріблом». А коли купівля не відбудеться, то великий не повинен дати воїнові відчуті свій гнів. Він видав у місті накази і звільнив громадян Лагаша від небезпек життя, обману, крадіжки зерна і скарбів, від убивства і злону. Він встановив кару, щоб сильний не кривдив сироту і вдову»⁴.

Крім того, правитель Лагаша суттєво зменшив плату жерцям за поховання небіжчиків. Водночас були зменшені плата за укладення шлюбу, а також плата за розлучення, яка призводила до того, що чоловік офіційно не розлучався із дружиною, а дозволяв їй жити із іншим чоловіком. Цим Урукагіна скасував поліандрію, що мала місце в державі Лагаша, заборонивши жінці виходити заміж за двох та більше чоловіків.

Разом з тим, Урукагіна майже у десять разів збільшив кількість повноправних громадян своєї держави, надавши їм громадянські права, якими раніше володіла лише знать.

Відомий Урукагіна також і масштабним будівництвом храмів, фортець, іригаційних систем (каналів) тощо, які він здійснив за неповних сім років свого володарювання. Реформаторська діяльність Урукагіни була припинена внаслідок його військової поразки від об'єднаних сил держав Умму та Урук та деяких інших шумерських міст.

Таким чином, Урукагіна залишився першим відомим в історії правителем, що активно та успішно провадив антикорупційну правову політику у державі, відновлюючи соціальну справедливість. Вказаний досвід успішного втілення антикорупційних заходів яскраво демонструє провідну роль очільника держави у вибудовуванні системи протидії корупційним проявам. Ефективність та системність, здійснених майже чотири з половиною тисячі років тому назад антикорупційних реформ, може послугувати гарним прикладом для сучасних вітчизняних реформаторів.

Слід зазначити, що правитель Урукагіна був першим, але не єдиним правителем в історії стародавньої Месопотамії, що реалізовував (проводив) антикорупційну політику. Так, в одному із найдавніших законодавчих кодексів стародавнього світу, що був створений близько 1780 року до н.е. за наказом вавілонського царя Хаммурапі, вже містилися антикорупційні норми. Зокрема, у параграфі 5 Законів Хаммурапі вказано, що «Якщо суддя буде розглядати судову справу, прийме рішення, виготовить документи з печаткою, а потім своє рішення змінить, то цього суддю треба викрити у зміні рішення, і він повинен сплатити суму позову у цій судовій справі у 12-кратному розмірі, а також має бути на зібранні піднятий із свого судового місця і не повинен повертатися і засідати із суддями у суді»⁵. Тобто,

за махінації із судовими рішеннями суддів не лише штрафували, але й назавжди позбавляли посади.

Разом з тим, у стародавніх історичних джерелах містяться відомості про застосування і більш жорстких покарань щодо викритих корупціонерів. Зокрема, вже хрестоматійним став приклад боротьби з корупцією, описаний давньогрецьким істориком Геродотом. Зокрема, історія про те, що коли один із царських суддів Сінамн, підкуплений грошима, виніс несправедливий вирок, то персидський цар Камбіс, дізнавшись про це, наказав стратити суддю та здерти з нього шкіру. Цією шкірою цар звелів обтягнути суддівське крісло, на яке посадив сина продажного судді, повелівши йому пам'ятати, на якому кріслі він надалі судитиме⁶. Характерно, що після цього в історії Стародавньої Персії не було зафіксовано жодного випадку хабарництва у суддівському середовищі. За мотивами цієї історії була написана картина відомого голландського художника Давида Герарда «Суд Камбіса» (1498 р.), яка розміщувалася у судовій залі ратуші міста Брюгге, і була покликана нагадувати суддям про їх обов'язок.

Широкого розповсюдження корупція набула також і в Стародавньому Єгипті. В умовах панування східної деспотії, що вирізнялася надвисоким рівнем централізації влади (законодавчої, виконавчої, судової, військової та релігійної) в руках однієї особи – фараона, державний бюрократичний апарат розростався до величезних розмірів, формуючи підґрунтя для чисельних зловживань чиновників.

Як зазначав відомий французький єгиптолог П'єр Монте, «у період Давнього царства титулів і посад розвелосся так багато, що перелік їх заповнив б цілий том», «плем'я чиновників прагнуло плодитися, а не скорочуватися»⁷. За такою величезною армією чиновників, яка прагнула збагатися за рахунок займаних посад, важко було простежити та проконтролювати. Адже чим більше чиновників, тим більше потрібно було наглядачів за ними, а також наглядачів за наглядачами та наглядачів за наглядачами наглядачів тощо.

Правителі Єгипту добре усвідомлювали ступінь корумпованості бюрократизованого державного апарату. Адже писці, збирачі податків та всі представники влади, включаючи найнікчемніших, нещадно утискували простий люд, обкрадаючи водночас і народ, і

фараона. Судді без докорів сумління брали хабарі, за гроші виправдовували злочинця й засуджували невинного, надто бідного, щоб міг їм заплатити. «Знай, не відають жалю вони під час виконання своїх обов'язків», повчав фараон Хеті III (XXII ст. до н.е.) свого сина Мерікара⁸.

З метою приборкання корупції фараон Хоремхеб (1319-1292 рр. до н.е.) навіть видав наказ, згідно якого усі судді, викриті у зловживаннях своїм посадовим становищем, піддавалися ганебному покаранню – їм відрізали ніс та відправляли на каторжні роботи⁹. Однак викоринити корупцію йому так і не вдалося.

Хабарництво залишалось досить поширеним явищем також у період Нового царства, коли судова влада здійснювалася особливими судовими колегіями – кенбетами (центральною (30 членів), окружними, міськими), а суддя вважався жерцем богині істини Ісиди. За хабар відпускали злочинця, за хабар призначали на посади. За правління Яхмоса II (570-526 рр. до н.е.) в законодавстві Стародавнього Єгипту було запроваджено своєрідне декларування доходів вищих чиновників. Окремі з них, незважаючи на свою назву, «неджеси» («малі люди»), мали статки, які дорівнювали багатствам фараона. Той чиновник, який не міг довести законного походження своїх маєтностей, карався смертю¹⁰.

Значного поширення корупція набула в Стародавній Індії. Так, індійський духовний наставник та засновник буддизму Будда Шак'ямуні (Сіддгартха Гаутама) ще у VI-V ст. до н.е. наголошував, що пошуки вигоди правителями держави неминуче призводять до нехтування ними справедливістю, перекручування сутності справи. На його думку, хабарництво, зумовлює не тільки ухвалення нечесних рішень, а й призводить до займання високих посад в державі негідними людьми. Він вважав, що несправедливі чиновники – це злодії, які обдурюють правителя, крадуть щастя у народу і, як наслідок, приносять біду нації¹¹.

У давньоіндійському трактаті з мистецтва управління державою «Артхашастра» (IV ст. до н.е.), авторство якого приписується Каутільї (головному міністру імператора Чандрагупта Маурія), наведено 40 способів привласнення урядовцями державної власності¹². Автор трактату зазначав, що «як неможливо не спробувати смак меду чи отрути, якщо вони знаходяться в тебе на кінчику

язика, так само для урядовця неможливо не відкусити хоча б небагато від царських доходів. Як про рибу, що пливе під водою, не можна сказати, що вона п'є воду, так і про урядовця не можна сказати, що він бере собі гроші. Можна встановити рух пташок, що летять високо в небі, але неможливо встановити приховані цілі дій урядовців»¹³.

Характерно, що основним засобом виявлення та протидії корупції в Стародавній Індії було стеження за чиновниками та провокація хабара спеціально уповноваженими особами (шпигунами). Донощик при цьому отримував свою частку від виявленого. За привласнення коштовностей до казнокрадів застосовувалася смертна кара, а за присвоювання менш цінних речей – відповідний штраф та втрата посади¹⁴.

Не менш корумпованим було суспільство Стародавнього Китаю. Так, давньокитайський філософ Конфуцій у V ст. до н.е. застерігав, що незважаючи на те, що турбота, особливо про свою сім'ю, та доброта є головними чеснотами людини, однак, надмірне та буквальне дотримання цих чеснот може призводити до зловживань чиновників, оскільки вони, приймаючи рішення, схильні віддавати перевагу своїм сім'ям¹⁵.

Разом з тим феномен корупції був притаманний не лише стародавнім державам східної деспотії, але й античним державам. Так, описи корупційних проявів простежуються ще у міфах Стародавньої Греції. Зокрема, один з міфів розповідає про те, як богині Гера, Афіна та Афродіта намагалися підкупити троянського царевича Париса, призначеного Гермесом суддею між ними, аби той визнав найпрекраснішою саме її. «Тоді почала кожна з богинь умовляти юнака віддати яблуко їй. Вони обіцяли Парисові великі нагороди. Гера обіцяла йому владу над усією Азією, Афіна – воєнну славу й перемоги, а Афродіта – віддати за дружину найвродливішу зі смертних жінок, Єлену, дочку Зевса й Леди»¹⁶. Приклад підкупу суддів описується також у поемі Гомера «Іліаді» та трагедії Софокла «Аякс-бичоносець». Зокрема, суперечка між Одиссеєм та Аяксом за право успадкувати зброю Ахілла закінчується тим, що Одисей підкупує суддів, і ті присуджують зброю йому¹⁷.

Основними формами протидії корупції в Стародавній Греції та Римі були насамперед суспільний контроль та колективна мораль.

Зокрема, в державах-полісах було вжито низку заходів, що мали обмежити ризик прихованих незаконних послуг та операцій. Так, наприклад, членів рад чи зборів міста обирали переважно жеребкуванням, вважаючи, що випадок – найкраща запорука об'єктивності. Для виборних посад встановлювалися короткі терміни без права переобрання. Зокрема, в Стародавньому Римі претор, як і більшість магістрів, обирався на один рік, а обов'язки виконував безоплатно.

Усе вищенаведене переконує у тому, що корупція як соціально-правовий феномен має глибокі історичні корені та тривалий процес еволюції, упродовж якого йшло постійне осмислення його природи і сутності. Розглядаючи корупцію як соціальне зло, що несе загрозу суспільному розвитку та суперечить Божій волі, людство, час від часу, намагалося виробити дієві механізми протидії злочинному зловживанню владними повноваженнями.

Проведене дослідження історичних передумов формування антикорупційної правової політики переконливо актуалізує необхідність проведення подальших системних та глибоких наукових досліджень ролі та місця інституту глави держави у системі протидії корупції.

1. *Біблія*. Старий Заповіт / Переклад Івана Хоменка. URL: <http://ukrbible.at.ua/> **2.** Там само. **3.** *Соловійов В.* Історична генеза корупції // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2011. № 5(8). С.23. **4.** *Хрестоматія з історії Стародавнього світу: у 3 т. / за ред. В. В. Струве; уклад.: М. О. Машкін, Є. С. Голубцова; пер. з рос. видання. Т.1: Стародавній Схід.* Київ: Радянська школа, 1953. С. 129-132. **5.** *Шевченко О. О.* Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія. Київ: Вентурі, 1998. С. 3. **6.** *Геродот.* Історія. Книга п'ята: Терпсихора, глава 25. URL: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/05.html> **7.** *Монтэ Пьер.* Египет Рамсесов: повседневная жизнь египтян во времена великих фараонов; пер. с фр. Ф. Л. Мендельсона. Смоленск: Русич, 2002. С. 250. **8.** Там же. С. 256. **9.** Там же. **10.** *Макарчук В. С.* Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібн. Київ: Атіка, 2004. С. 12-13. **11.** *Соловійов В.* Цит. праця. С. 24. **12.** *Архашаистра* или наука политики. Пер. с санскрита / Изд. подг. В. И. Кальянов. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959. С. 71-72. **13.** Там же. С. 75. **14.** Там же. С. 72-73. **15.** *Соловійов В.* Цит. праця. С. 24. **16.** *Кун М. А.* Легенди та міфи Стародавньої Греції / пер. М. О. Івченко. Київ: Видавець N. Terletsky, 2013. С. 148-149. **17.** Там само. С. 157-158.

Plastun Myhailo. The historical preconditions for the formation of anti-corruption legal policy

The article considers historical aspects of anti-corruption legal policy. It was found out that the phenomenon of corruption has deep historical roots and a long process of evolution, during which there was a constant comprehension of its nature and essence. It is noted that historical examples of successful experience in implementing anti-corruption legal policy convince that corruption can be overcome if the will of the ruling elites of the state is appropriate.

The phenomenon of corruption is one of the most pressing problems not only for the Ukrainian state, but most countries. However, this phenomenon is not a work by modern history. In fact, according to historical sources, corruption accompanies humanity at all stages of its development. Therefore reference to the historical past of this phenomenon, clarifying the preconditions of its origin, development trends and implications, as well as the historical experience of fighting corruption, will provide an opportunity to counteract this phenomenon, efficiently generate and implement anti-corruption legal policy in Ukraine. Thus, the scientific understanding of the historical aspects of anti-corruption legal policy is essential.

Corruption as a social phenomenon has existed since ancient times. Its historic background to be considered custom to make gifts to certain people (leaders, priests, etc.). With the development of society, the emergence of private property and the emergence of the state there was separation of management functions in a single industry-specific professional activity which allowed certain individuals who exercise authority, abuse them for their own selfish interests. That corruption as a social and legal phenomenon occurred with the advent of the state, which is an integral part of the state apparatus, which has the managerial functions.

All of the above assures that corruption as a social and legal phenomenon has deep historical roots and a long process of evolution, during which there was a continuous understanding of its nature and essence. Considering corruption as a social evil that threatens social development and contrary to the will of God, humanity, at times, tried to develop effective mechanisms for combating the criminal misuse of powers.

The study of historical prerequisites of anti-corruption legal policy strongly on the necessity for further systemic and deep research institute's role and place presidential system of combating corruption.

Key words: corruption, anti-corruption legal policy, ruling elite of the state.